

СТОПАНСКИ ВЪЗГЛЕДИ И ПОЗИЦИИ НА НАРОДНИЯ СЪЮЗ „ЗВЕНО“ (1944 – 1947 г.)

Лора Дончева

Следвоенното състояние на българската икономика изисква съевременно решаване на редица проблеми, свързани със съживяването на стопанската дейност, преодоляване на недостатъците в структурата и темповете на развитие на различните стопански отрасли и регламентиране на стопанските и социалните функции на държавата. В програмата на правителството на Отечествения фронт от 17. 09. 1944 г. се очертават приоритетите на неговата стопанска политика при съществуващата ситуация в страната – разширяване участието на държавата в икономиката, насърчаване на кооперативното движение, ограничаване на едрия капитал в индустрията, търговията, финансите.

Активно участие в изясняването на отечественофронтовската концепция за стопанско развитие взема Народният съюз (НС) „Звено“, коалиционен партньор в управляващата отечественофронтовска формация. Отделни моменти от стопанската платформа на „Звено“ и дейността на негови представители в контекста на по-обща проблеми са отразени в публикации на Ил. Марчева, С. Миланова, Р. Богданова и др.¹ Анализът на стопанските идеи и позиции на НС „Звено“ с оглед на обективното определяне мястото на тази партия в политическото пространство и ролята ѝ в осъществяване на стопанските преобразования след 9. 09. 1944 г. е цел на настоящата статия.

Стопанската платформа на „Звено“ се гради върху разбирането, че частната собственост и инициатива стоят в основата на стопанския прогрес. Частният почин се осмисля като необходим

творчески фактор в икономиката. Развитието на частната собственост се поставя в зависимост от обществения интерес. Същностна черта на звенарската концепция за стопанско развитие е решаващата роля на държавата в осъществяване на стопанската дейност чрез стимулиране на отделните стопански фактори, координиране и ръководство на дейността им при изпълнение на стопанските задачи. “Звено” застава зад идеята за насърчаване на кооперативното дело в духа и традициите на доброволното и свободно участие в кооперациите. Важен момент в цялостната стопанска концепция на “Звено” е идеята за равнопоставеността, хармонията между държавния, кооперативния и частния сектор в икономиката.

Стопанският напредък се обвързва с идеята за индустриализация, разбирана като създаване на силна индустрия при отчитане особеностите на България като аграрна страна. Индустриализацията трябва да се осъществява в умерени темпове, отговарящи на обективните условия и възможности на народното стопанство.

Важен момент в стопанската платформа на “Звено” е признаване на необходимостта от планово начало при организиране на стопанската дейност. Според Ст. Чолаков плановият елемент в ръководството на икономиката трябва да има характер на направляване на стопанството, а не пълното му управляване, т. е. стопанските деятели трябва да имат свободата да проявяват предприемчивост и творчество в рамките на плановото стопанство.

В системата от стопански възгледи на “Звено” особено място заема проблемът за национализацията. Според И. Харизанов частичната планификация предполага и “частична национализация на ония икономически висоти, които имат решаващо значение за икономическото развитие и представляват обществен интерес”. Идеята за частичната планификация и национализация се разглежда в контекста на запазване основните начала на капитализма – частичната инициатива, конкуренцията и печалбата².

Стопанската концепция на “Звено” има добре изразен социален характер. Дирижирането, контролирането и организирането

на стопанския живот отговарят на обществения интерес и преди всичко на интересите на средните и бедните социални слоеве. Споделя се разбирането, че трябва да се постигне сътрудничество между труда и капитала, да се ограничи и премахне безработицата, да се осигури евтин и достъпен кредит за средните и дребните производители, да се осъществи действаща държавна закрила на работниците, селяните и занаятчиите, т. е. на най-слабите в икономическо отношение слоеве на обществото.

Дейците на “Звено” смятат, че стопанската система, която лансират, се движи между елементите на либералната стопанска система и елементите на социалистическата стопанска система. Същността на този стопански модел те отъждествяват с идеята за стопанска демокрация. Стопанската демокрация се разбира като система, при която шансовете за участие на всеки гражданин в производството и разпределението на богатата са еднакви, т. е. системата, която е “импулсирана от личната инициатива и съобразявана с обществените интереси”³.

Стопанските възгледи на “Звено” трябва да се осмислят в духа на цялостната им концепция за същността на отечественофронтовската власт и за ролята на партията в нейното осъществяване. За представителите на “Звено” управлението на ОФ не може да се отъждестви нито с буржоазната демокрация, нито със съветската демокрация. И. Харизанов дефинира властта като “народнодемократична държава на буржоазни релси на базата на частната собственост и частната инициатива”. Отечественият фронт олицетворява една лява алтернатива и осъществява сериозна реформаторска програма. Дейците на “Звено” виждат своята роля в политическия живот като обединяващ елемент между различните политически сили и социални групи. По аналогичен начин се изяснява мястото на партията в стопанския живот – търсене и обединяване на творческите фактори за осигуряване на бързи и стабилни темпове на развитие на икономиката⁴.

Стопанската платформа на НС “Звено” е актуализиран вариант на стопанските възгледи на ПК “Звено” преди 9. 09. 1944 г. Идеите за разширяване участието на държавата в стопанския живот,

за плановото начало в организирането на стопанската дейност, за частната собственост и поставянето ѝ в зависимост от обществения интерес са част от идейния потенциал на "Звено" преди 9. 09. 1944 г. В същото време стопанската програма на партията "Звено" естествено се вписва в общата картина на икономическите идеи и решения, наложени се в Европа и света след Втората световна война. Отстъплението от принципите на либерализма, налагането на регулативистките теории, според които държавата се ангажира с пряко участие в организацията, ръководството и контрола на икономиката, частичните национализации, планирането, са част от водещите тенденции в следвоенната икономика.

В духа на изложените стопански принципи НС "Звено" демонстрира активно отношение към хода на стопанските преобразования и открито изразява несъгласие с някои негативни моменти в стопанската политика на ОФ.

По време на стопанската конференция на "Звено", проведена през март 1945 г., се правят критични изказвания по отношение своеволията на властта и против фискалните закони с обратна сила. Настоява се за поставяне на частната собственост и кооперативните сдружения на равни начала, за запазване тайната на влоговете, за спазване принципа на доброволността при коопериране на земята и т. н. Конференцията приема декларация, в която се подчертава, че кооперативното дело трябва да се осъществява по пътя на "демократичното съревнование" между различните форми стопански предприятия, без да се потиска частната собственост. В нея се утвърждава разбирането, че частният почин и капитал трябва да се обвърже с обществения интерес. Подчертава се ролята на държавните планове за координиране дейността на различните стопански сектори⁵.

В декларацията по общото положение в страната, приета на заседание на Висшия съюзен съвет на 5-6. 10. 1945 г., се подчертава необходимостта от преодоляване на често противоречивите разпоредби на различни ведомства и институти, да се премахнат грешките и увлеченията в някои стопански и финансови закони, да се съгласува дейността на частния и кооперативния сектор. Ка-

тегорично се подчертава, че частната собственост и частният почин не могат да бъдат ограничавани освен в случаи, когато това се налага от обществените интереси⁶.

На конференцията на “Звено”, проведена на 1–2. 06. 1946 г., Ст. Чолаков се обявява срещу противопоставянето на частния, държавния и кооперативния сектор и обосновава необходимостта от хармонично сътрудничество между тях. Той изразява подкрепата на “Звено” за развитие на кооперативното дело, но подчертава, че този процес изисква свободно участие в кооперациите и правилно разбиране на идеята за кооперация.

Сходна позиция се излага в декларацията на ИК на НС “Звено”, приета след приключване на изборите за Велико народно събрание⁷.

При отразяване на областните и околийските конференции на “Звено” през 1946 г. на страниците на вестник “Изгрев” често срещан момент е критиката на различни страни от стопанската действителност, свързани с ограниченията на частната инициатива и неправомерни действия на властта по отношение на частните собственици.

Същностна черта на стопанските позиции на “Звено” е критичното отношение към стопанските идеи на БРП(к). По повод стопанската декларация на БРП(к) от есента на 1945 г. в. “Изгрев” публикува обширни анализи, в които открито се изразява несъгласие с отделни постановки. Като двусмислени се преценяват текстовете за създаване на смесени дружества, в които държавата ще участва както в капитала, така и в управлението. Създаването на дружества без доброволното участие на старите собственици се квалифицира като осъществяване на скрита форма на национализация.

Според автора прокламираното в декларацията планово начало в икономиката се нуждае от допълнителното уточнение, че при българските условия са възможни планове в генерални линии, защото в противен случай би се засегнала частната собственост, която не може да съществува без осигуряване на свобода на действие на стопанските субекти.

Неприемливо за “Звено” е и разбирането, че социалната справедливост може да бъде постигната в борбата против забо-

гатаването. Подчертава се, че при частностопанския строй е невъзможно да има развита индустрия, без нейните собственици да забогатеят. Изразява се становището, че социалната защита на работничеството трябва да се гарантира от своевременно изработени справедливи социални закони.

Основателна критика се отправя към твърдението, че уреждането на отношенията между работодатели и профсъюзни комитети трябва да се основава на споразумението между ОРПС и Съюза на индустриалците. Коментарът във в. "Изгрев" се основава на откритото мнение, че въпросното споразумение осигурява изземване на част от правата на собствениците в областта на ръководството и контрола и прехвърлянето им върху работниците, организирани в ОРПС. Подобен регламент на отношенията между работодатели и работници не е от естество да съдейства за индустриалния напредък. Допуснатите нарушения от собствениците трябва да бъдат установявани и преследвани от съответните държавни органи. Недопустимо е поверяването на защитата на социалната справедливост и спазването на законите на партийни органи или професионални сдружения. Тези функции трябва да бъдат реализирани от съответните компетентни държавни органи⁸. Реална възможност за отстояване на стопанските си принципи НС "Звено" получава в рамките на законодателната дейност на XXVI ОНС. При разискване на проектобюджета за 1946 г. Г. Кулишев подчертава, че частната собственост съставлява основата на социално-стопанския строй в страната и настоява за преустановяване на несправедливото ѝ третиране от страна на държавата⁹.

При дебатите върху закона за трудовата поземлена собственост И. Харизанов предлага от името на "Звено" с оглед на социалната справедливост да се промени размерът на земята, която може да се притежава от собственици, които не я обработват пряко, да се увеличи размерът на притежаваната земя в Добруджа, както и да се увеличи размерът на отчуждената земя, която реално да бъде платена¹⁰.

Най-остра е реакцията на парламентарната група на НС "Звено" срещу внесения законопроект за конфискация на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти. Според И. Харизанов

текстовете в законопроекта не са юридически прецизни и противоречат на някои основни положения в правото. Счита, че с разтегливата дефиниция за спекула се разширява кръгът на собствениците, които могат да бъдат привлечени под отговорност по този закон поради невъзможност да докажат, че определено имущество е придобито в съответствие с нормалните доходи. Убеден е, че законът не бива да овластява отечественофронтовските комитети по отношение на прилагането му поради факта, че те са чисто политически органи. Слабост според него е, че законът не предвижда санкции за клеветничество. Предлага да се определи един минимум на имотното състояние, който няма да се облага, както и да се обмисли възможността за еднократно облагане на известни имуществени състояния¹¹.

В доклада за стопанско положение през 1946 г. на И. Харизанов като председател на Върховната стопанска камара, изпратен със съответното писмо на Г. Димитров, се отразява съществуващото сред определени обществени среди мнение, че законът за конфискация на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти е “ефикасно средство за структурни изменения”, целящи увеличаване на обществения сектор чрез конфискуване на по-важните индустриални предприятия. Затова той предлага създаване на помирителни комисии по места, които да са в състояние да ликвидират преписките и суверенно да определят сума, която да бъде отредена за държавата. Счита, че е необходимо да се определи срок за действието на закона, както и да се уреди върховна комисия към Националния комитет, която да следи за прилагането му. В същия доклад И. Харизанов констатира, че толерирането от властта на държавния и кооперативния сектор “често добива характер на подчертана враждебност към частния сектор, като се оставя впечатлението, че се провежда едва ли не един курс на неговата пълна ликвидация”¹².

В партийния печатен орган “Изгрев” също се поместват материали, в които се подлага на сериозна критика законът като противоконституционен и несъвместим с правовия ред и държава. Прокарва се тезата, че законът е насочен към ликвидиране на едрата частна собственост, че с него се слага край на частната инициатива¹³.

И. Харизанов заема определена позиция и в дебатите по закона за данъка върху общия доход. Той изразява опасение, че с този данък, простиращ се и върху селското население, може да се премине екзистенц минимума за съществуване, представляващ социалната граница, която в никакъв случай не трябва да бъде надхвърлена¹⁴.

Друг данък, който предизвиква отрицателна реакция, е данъкът върху военновременната печалба. Ст. Чолаков е категоричен, че това е изключителен данък, характерен за военновременната конюнктура. В следвоенния период нуждите на държавата трябва да бъдат задоволявани чрез нормално изграден данък върху приходите и прогресивно-подоходен данък. Според Ст. Чолаков данъкът би имал отрицателно въздействие върху собствениците, поради факта че се намалява необлагаемият минимум и в обхвата на облаганите попадат и освободени до този момент фирми. Критиката на закона за изменение и допълнение на закона за военновременната печалба се свързва и с обстоятелството, че той има обратна сила. Сериозни според Ст. Чолаков ще бъдат и политическите последици от този закон, тъй като обявяването на законни в миналото предписания за незаконни към днешна дата разрушава вярата в един утвърден от законите порядък, защото човек не знае кога какви законови постановления няма да бъдат обявени за незаконни¹⁵.

НС "Звено" се опитва да създаде организационна система, с помощта на която да реализира идеята за активно участие при решаване на проблемите в стопанския живот на обществото. През есента на 1944 г. "Звено" проявява стремеж към излъчване на свои представители в образуваните браншови отечественофронтовски комитети¹⁶. По това време ръководството на "Звено" издава наредба за създаване на стопанска секция към партията. Според чл. 1 на Наредбата целта на стопанската секция е "да организира стопанските деятели от всички области на стопанския живот за членове на Съюза; да проучва стопанските въпроси и нужди на страната и да дава обосновани мнения по тези въпроси на Съюза". Член на стопанската секция може да бъде всеки член на "Звено", който упражнява стопанска дейност или има научна или практическа подготовка в някои от отраслите на стопанския живот. В градовете и

селата, където има 15 и повече членове на “Звено” – стопански деятели – се създават местни стопански секции, които избират ръководства в състав от пет действителни и двама запасни членове. Там, където членуват повече от десет души стопански деятели от една специалност, се оформят подсекции с ръководство от трима действителни и двама запасни членове. Избира се и контролен съвет от трима действителни и двама запасни членове с едногодишен мандат към всяка местна секция.

Дейността на стопанската секция се организира и ръководи от секретариат (секретар и помощни органи) и организационен апарат (главен организатор и организатори). Висш форум в дейността на стопанската секция е общата стопанска конференция, на която местните секции изпращат свои представители (по един представител на петдесет души).

Стопанската секция набира своите средства във вид на специални членски вноски, събирани чрез марки, с които се облепва стопанската лична карта. Друг източник на средства са извънредни еднократни или периодични вноски от членове и съмишленици на Съюза, както и приходи от специални издания на стопанската секция. В наредбата се подчертава, че специалните членски вноски се събират месечно от всеки член на местната стопанска секция независимо от членската вноска, събрана за членуване в Съюза. Предвижда се определен процент от приходите, определен от ИК на партията, да се отделя в полза на областните, околийски и местни градски и селски организации, а чистият приход, останал след посрещане нуждите на стопанската секция и нейните поделения в страната, да се предостави на ИК на съюза за партийни нужди¹⁷.

Окръжно № 4 от 23. 06. 1945 г. определя начина, по който ще се разпределят средствата от реализираните стопански марки – 15 % на областните организации; 10 % – за околийските организации; 10 % – за местните организации, а остатъкът трябва да се изпраща на ИК на НС “Звено”¹⁸.

Запазените в ЦДА окръжни на стопанската секция към “Звено” от 1945 – 1946 г. свидетелстват за опитите да се изгради стройна система от нейни поделения по места с оглед

обхващането на всички стопански деятели – членове на “Звено”, на които се гледа като на най-компетентни теоретици и практики, които “трябва да дават тон на стопанския живот и законодателство у нас”¹⁹.

В окръжните на стопанската секция се настоява местните ѝ поделения да се организират и да излъчат свои представители за участие в изборите за ръководства на браншовите, клоновите и общите търговски сдружения и в конгреса на Съюза на популярните банки²⁰.

Изграждането на стопанските секции има като цел и осигуряване финансирането на организацията, за да могат централното ръководство, областните, околийските и местните организации да водят пълноценен политически, стопански и социален живот²¹.

Ръководството на “Звено” осмисля пасивността в изграждането на стопанските структури на партията като фактор, който улеснява произволните стопански действия и мероприятия на властта.

В процеса на създаване на стопански секции по места често се поставя въпросът за фактически двойното членство – един път в партията “Звено” и втори път в стопанската секция, съответно с отделни членски карти и различен членски внос. Стопанските деятели не приемат с охота това двойно облагане²².

Кампанията за изграждане на стопански секции към местните структури на “Звено” като цяло не постига очакваните резултати. На проведеното на 28–30. 12. 1946 г. заседание на ЦК на НС “Звено” се обсъжда въпросът за финансовото положение на стопанската секция. От направените изказвания е видно, че през 1946 г. секцията се е саморазпуснала, поради което контролната комисия е в състояние да се произнесе за състоянието на сметките на стопанската секция до края на 1945 г. поради обстоятелството, че липсват документи за момента на ликвидиране на тази секция²³.

Промените в политическата ситуация през есента на 1947 г. оказват силно влияние върху поведението на съюзниците БРП(к), в това число на НС “Звено”. Поетият след Полското съвещание курс за ускоряване на преобразованията в народнодемократичните страни в посока към изграждане на социализъм, трансформира-

нето на партийно-политическата система чрез унищожаване на опозицията и превръщането на Отечествения фронт в единна обществено-политическа организация изправят политическите партии пред проблема за тяхната бъдеща дейност.

В тази обстановка НС “Звено” изразява съгласие и подкрепа на предстоящите промени в духа на декларацията на НК на ОФ от 26. 10. 1947 г. Партията демонстрира отстъпление и от защитаваните до този момент стопански принципи и идеи. Проведената през декември 1947 г. национализация не предизвиква съмнения, въпроси, критика у представителите на “Звено”. Г. Кулишев я оценява като “належаща дълбока социално-стопанска реформа”, а Ат. Драгиев във ВНС заявява, че с приемането на закона за национализацията не само теоретично, но и практически се стъпва върху “релсите на истинското социалистическо строителство”. Тази линия на поведение е потвърдена на проведената на 3. 01. 1948 г. национална конференция на партията. В приетата декларация категорично се заявява, че НС “Звено” ще окаже “пълна и възторжена подкрепа” за осъществяване началата на обновената програма на ОФ, които осигуряват изграждане на социализма в страната²⁴.

В заключение трябва да се подчертае, че след 9. 09. 1944 г. НС “Звено” излага и отстоява балансирана система от стопански възгледи, които контрастират на лансираните от БРП(к) идеи за стопанско развитие. Разликата се изразява преди всичко в осмислянето на мястото и ролята на частния сектор в икономиката и по въпроса за темповете на преустройство на стопанския живот. Не се отрича ролята на държавата в стопанското развитие, но се оспорват увлеченията на властта в етатизъм и кооперативизъм. Стопанският просперитет се обвързва с необходимостта от активизиране на всички стопански фактори, в това число и частния сектор, с привличането на утвърдени стопански деятели – теоретици и практики в управлението на икономиката. Стремещт към изграждане на оптимален стопански модел в България, основан на частната собственост, на конкуренцията, поставени в зависимост от обществения интерес, определя особеното място, което заема “Звено” при осъществяване на стопанската политика на Отечествения фронт.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Богданова, Р.** Политика и стопанство (някои аспекти от стопанската политика на ОФ септ. 1944 – септ. 1945 г.). – Истор. преглед, 1991, № 12; **Марчева, И.** Идеите за индустриализацията на България 1944–1948 г. – Истор. преглед, 1992, № 8–9; **Миланова, С.** Законът за конфискуване на имуществата, придобити чрез спекула и по незаконен начин. – Истор. преглед, 1992, № 6.

² Нашата програма. С., 1945; Изгрев, бр. 682, 22 дек. 1946; **Харизанов, Ив.** Общи бележки върху плановото стопанство. – Бразда, 1947, № 6.

³ Изгрев, бр. 238, 17 юли 1945; бр. 511, 8 юни 1946.

⁴ ЦДА на РБ, ф. 1508, оп. 1, а. е. 759, л. 138–139; Изгрев, бр. 511, 8 юни 1946.

⁵ Изгрев, бр. 146–147, 29–30 март 1945.

⁶ Пак там, бр. 311, 7 окт. 1945.

⁷ Пак там, бр. 511, 8 юни 1946; бр. 642, 6 ноември 1946.

⁸ Пак там, бр. 311, 10 окт. 1945; бр. 318, 16 окт. 1945; бр. 319, 17 окт. 1945.

⁹ Пак там, бр. 417, 13 февр. 1946.

¹⁰ СД на XXVI ОНС, I р. с., 23 засед., 6 февр. 1946, с. 208–209.

¹¹ Пак там, 19 засед., 30 ян. 1946, с. 152–153.

¹² ЦДА на РБ, ф. 1508, оп. 1, а. е. 741, л. 3, 29, 45.

¹³ Изгрев, бр. 403, 27 ян. 1946; бр. 405, 29 ян. 1945.

¹⁴ СД на XXVI ОНС, I р. с., 104 засед., 25 септ. 1946, с. 1146–1147.

¹⁵ Изгрев, бр. 493, 17 май 1946.

¹⁶ Пак там, бр. 15, 25 окт. 1944.

¹⁷ ЦДА на РБ, ф. 68, оп. 1, а. е. 372, л. 1–5.

¹⁸ Пак там, а. е. 373, л. 10.

¹⁹ Пак там, л. 47.

²⁰ Пак там, л. 22, 35, 49, 52.

²¹ Пак там, л. 10, 16–17, 32.

²² Пак там, а. е. 351, л. 27, 29.

²³ Пак там, а. е. 8, л. 166.

²⁴ Изгрев, бр. 990, 25 дек. 1947; ЦДА на РБ, ф. 68, оп. 1, а. е. 4, л. 69.